

Grendel Lajos: Elszigeteltség vagy egyetemesség

Grendel Lajos új kötetében tanulmányaival, feldolgozásaival, a vele készült interjúkkal ismerkedhet meg olvasója, olyan írásokkal, amelyek zöme az elmúlt két-három év fordulatait tükrözi. Ez az aktualitás azonban nem ilyen magától értetődő, hiszen kevés olyan elszántan antipolitikus író volt régióinkban, mint éppen Grendel. Tekintve, hogy a fennálló hatalmi rendszer milyen határozottan törekedett az irodalom politikai ellenőrzésére is, ez a magatartás mélyesen politikus volt, hiszen nemcsak az írói, hanem az állampolgári szabadságtörekvéseket is óhatatlanul kifejezte. Hogy mindez egy olyan vonatkoztatási rendszerben is értelmezhető volt, amit jelentése elsődlegesen nem indokolt, nem jelentette, hogy eredendő ártatlanságát is elveszítette volna. Mostani kötetében az követhető nyomon, ahogyan a közéleti szerep keresi fel a minden ilyesmitől irtózó írókat. Ráadásul, mert ilyen a mi kis közös Közép-Európánk, éppen ez a visszahúzó, sőt, viszolygás, ami valamiféle szabadságot garantált a pártállami édes-bús világban, tette hitelessé a később már elkerülhetetlen közéleti szerepvállalást. Vagyis a politikátlanság sodorta a politikába. A sors azonban nem volt igazságtalan: Grendelre nem mért többet, mint amit az saját regényhőseire. Annyi történt csupán, hogy a történelem fölmondta azt a paktumot, amit a közép-európai kisember kötött vele arról, hogy lehetőleg megpróbálják egymást kölcsönösen békében hagyni. A történelem azonban házhoz jött, és Grendel Lajos egyszer csak ott találta magát egy téren, ahol tízezrek dacoltak a hatalommal, és az ő deklarációját hallgatták. Anélkül persze, hogy tudták volna: ez az ember író, aki mindaddig arra tette fel életét, hogy mint irodalmár a műveivel fejtsse ki mondandóját, és akire mi sem jellemzőbb, mint az a kétely, ami az utolsó pillanatig jellemezte: „az állampolgári tiltakozás hulláma nem gyöngült, viszont nagyon értelmiségi-magánügy szaga volt az egésznek”, „az a gyanúm, hogy az egész pozsonyi megmozdulás a diákok ügye marad” – írja napló jellegű feljegyzéseiben. Gondolatmenetében, közérzetében nem jelenik meg semmiféle szerepvállalás igénye, már csak azért sem, mert az ilyesféle buzgólkodás túlságosan sokszor kompromittálódott érrefelé. Az „értelmiség előbb háromszor meggondolja, mielőtt *nem* cselekszik” – vélte Grendel, s ebben ott volt a mindig vesztes kisebbségi és a mindig agyonmanipulált, kiszolgáltatott értelmiségi alapélménye is. Ezen nem segít, ha lázong, nem segít, ha forradalmat csinál, ezen csak az változtathat, ha maga a történelem téríti vissza magát abba a normális kerékvágásba, ami valószínűleg nincsen, hiszen a történelem éppen azáltal válik létezővé, hogy megtiporja az embert. Csak egyetlen jót lehet

remélni tőle: hogy megszűnteti magát. Félő azonban, hogy ez csak az emberiség megszűntével valósulhat meg.

Grendel azonban nem egyszerűen közép-európai értelmiségi, ennél sokkal rosszabbul járt: csehszlovákiai magyar író, ami a térség abszurditásainak még mélyebb átélésére kényszeríti. Ez a helyzet vezette oda, hogy nyilvánvaló igazságok kimondásával kis híján különccé vált, ép elméjének megőrzésével, egy normális világban kimondásra sem méltatott alapigazságok hirdetésével már-már disszidensnek volt tekinthető. Mert micsoda komédia az, ha valakit arra kényszerítenek, hogy maguktól értetődő dolgokat bizonygasson, olyasmit, hogy az egész nagyobb, mint a rész, hogy az egyetemesség biztosabb esélyeket kínál a megmaradáshoz, mint az elszigeteltség? A csehszlovákiai magyar irodalomnak nevezett „irodalomtörténeti kontextus” annyit megengedett Grendelnek, hogy azt és úgy írjon, amit és ahogy akart, de azt már nem tette lehetővé, hogy közszerepléseiben ne vegye figyelembe ennek a közegnek minden képtelenségét. Arra kényszerítette tehát, hogy hajlamaitól függetlenül, ezt a szellemi infrastruktúrát figyelembe véve szólaljon meg. Grendel becsületére legyen mondva: példásan eleget tett ennek a feladatnak, amit nemcsak az 1989-es köztéri teljesítménye bizonyít, hanem az is, ahogyan már korábban leszögezte azokat az alapelveket, a minden értelmiségi és művész számára természetesen kötelező normákat, amiket normális körülmények közt a szellemi élet megíratlan alkotmánya mint közmegegyezést tartalmaz.

Ennek megfelelően mondta ki Grendel mindazt, amire a szűkebb értelemben vett regionális szellemi életben alapvetően szükség volt. Közhelyeket kellett kimondania, de – mert tudja, hogy a gondolkodás szabadságához nélkülözhetetlen szkepszis erkölcsi tartás nélkül cinizmussá válhat – elvállalta ezt is. Ennek jegyében kellett ilyeneket mondania: „a rezervátumlétezés a szlovákiai magyarság ... számára a biztos talajvesztés”, „aki megreked a téma szintjén, akinek a mondani-valója nem válik formává, az előbb-utóbb kihull irodalmunkból”, vagy így tart alapfokú el-igazítást kisebbségi létgyakorlásból, a szükséges bírálattal fejte ki az alaptételt: „Ahelyett, hogy a megmaradás szempontját a többi, egyetemesebb szempont *mellé* rendelné, az egyetemesebb szempontokat *alárendeli* a megmaradásnak. Csakhogy ez zsákutca, mert súlyos értékzavarokhoz vezethet. Egy példa: azon az alapon, hogy mind a két mű magyarul íródott, összemossa a különbségeket, mondjuk egy dilettáns vers és egy jó vers között. Ha egy nemzetiség szellemi élete mellőzi az egyetemesebb szempontok kontrollját, a közösségnek, amelyet képvisel, nem alakulhat ki érték tudata. S hogyan maradhat meg egy közösség, amelynek csökevényes az érték tudata?”, vagy: „irodalmi tettek tekintjük azt, ami pedig főleg kulturális tett volt.” Mindez jelzi, hogy Grendel számára a kisebbségi létben való írás, mint művészi önkifejezési forma, a maga áttételes módján közszolgálat, mert csak az autonóm módon teremtett érték lehet időálló és közösségteremtő erő. Amikor ezt mint létfeltételt hirdeti és gyakorolja, azt is tudja, hogy az „irodalom nem magánügy, sosem volt, és a jövőben sem lesz az.”

Egyfelől áll tehát a művek autonómiája, s az írói szuverenitás. De ahogyan a csehszlovákiai magyar író nem csupán magyar, úgy nem lehet kizárólag író sem. Grendel nemcsak az egyik alárendelt viszony ellen tiltakozik, hanem a másikat sem fogadja el. A kívánatosnak tartott mellérendelést – ahogyan elfogadja a nemzetiségi és a tudatosan megélt polgári létezésből adódó kihívásokat – kölcsönös viszonyoknak tartja. „Mi, írók, néha túl sokat képzelünk magunkról. Túlságosan makacsul bíznunk a rációban és a vox humana erejében. Nem jól tesszük. Európának abban a régiójában élünk, amely mindenestül az irracionális örvényében forog. [...] Szereptévesztéseink is innen származnak. Közép-Európa szerintem legautentikusabb írói azok a nem politizáló írók, akik meg tudták érezetni közelebbi és távolabbi környezetükkel ennek a térségnek mocsári levegőjét...” A Grendel Lajos által megtett szellemi út az elmúlt két-három év nagy fordulataival pontosan kifejezi azt az illúzióvesztést, ami a térség egykori szocialista országának értelmiségét sújtja. A mai helyzet csak annyival rosszabb a korábinál, hogy a szovjet birodalom peremén még lehetett ábrándozni arról, hogy valami jobb jön, s ez a remény van most fogyóban. Szeretném azt hinni, hogy minden kiábrándulás felismerés, és így a valóság teljesebb megismeréséhez vezet. Nem biztos persze, hogy ez jó, már csak azért sem, mert a megismerés útjának végén valószínűleg magunkkal találkozunk. Valami ilyesmi történt Grendel Lajossal is. Az átalakulás nagy intellektuális kalandja végén korábbi írói alapelveihez jutott

vissza: „A közép- és kelet-európai író besétál a politikai szerepvállalás csapdájába, s miközben közéleti szereplésével erjesztőjévé válik a társadalmi mozgásoknak, írói szabadságát korlátozza, nem egy esetben megcsonkítja. A tavalyi év óta politizáló írónk bévül is van, kívül is a hatalmon. Jobb, ha kívül van. [...] Jobb kívül lenni. Ez nem árulás és nem erkölcstelenség. Nem cinizmus. Inkább az írói munka nélkülözhetetlen feltétele...” *(Regio Könyvek, 1991.)*

Gróh Gáspár